

Florin CRÎȘMĂREANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Søren Kierkegaard sau despre imposibilitatea teoriei *analogia entis*

Abstract

Søren Kierkegaard or on the impossibility of the theory *analogia entis*

Starting from the statement of the Catholic theologian E. Przywara who saw in S. Kierkegaard the modern thinker with a certain perspective on the doctrine *analogia entis*, I have tried to identify in the writings of the Danish philosopher arguments on which this „perspective” can find its fundament. I did not manage to find in his writings anything but counterarguments that disaffirm the thesis supported by Przywara, for example: „God and man are two qualities between which an infinite difference interposes” (*The Sickness Unto Death*). The example is not a singular one, this idea being found in almost all of his texts. Reason for which I tend to believe that in the writings of the Danish philosopher we can rather speak of a special type of analogy, a *analogia relationis*, understood as a relationship, a report, not with the being, attributed univocally or by means of analogy, to man and to God, but with Christ.

Keywords: Kierkegaard, Przywara, *analogia entis*, Barth, *analogia fidei*, difference, the Absolute Paradox

Teologul catolic E. Przywara (1889-1972) - unul dintre cei mai înverșunați apărători ai teoriei analogiei¹ - a văzut în Søren Kierkegaard (1813-1855) gânditorul modern cu o anumită perspectivă asupra doctrinei *analogia entis*². În mod obișnuit, termenul „analogie” (în accepțiunea sa teologică) desemnează relația (raportul) creaturii cu Dumnezeu; o semnificație mai mult sau mai puțin definită în perioada scolastică, unde procedeul analogic este frecvent utilizat. În cadrul unei anumite paradigme, rolul analogiei este acela de a ne ajuta să vorbim cu sens despre ceea ce este „dincolo”, despre ceea ce este transcendent.

¹ Cf. Erich Przywara, *Analogia Entis. Metaphysik. 1: Prinzip*, München, Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1932.

² Cf. Thomas F. O’Meara, *Erich Przywara, S.J.: His Theology and His World*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 2002, p. 77: „Przywara saw Kierkegaard as a modern thinker who had insight into the *analogia entis*”. Mai mult decât atât, E. Przywara a publicat un text important despre filosoful danez: *Das Geheimnis Kierkegaards*, München und Berlin, R. Oldenburg, 1929. Între altele, teologul catolic, E. Przywara, îl considera pe Kierkegaard „reprezentantul autodizolvării protestantismului” (cf. Mădălina Diaconu, *Pe marginea abisului: Søren Kierkegaard și nihilismul secolului al XIX-lea*, București, Editura Științifică, 1996, p. 196).

În rândurile de mai jos îmi propun să evidențiez faptul că în textele lui Kierkegaard nu poate fi vorba despre *analogia entis*, deoarece analogia înțeleasă ca proporție, raport, între două entități presupune un termen comun, în acest caz: *ființa*, după formula: $\frac{ființa}{creatura} = \frac{Creator}{ființa}$, unde *ființa* este atribuită *per prius* Creatorului, iar *per posterius* creaturii. Avem aici un caz clasic al *analogiei de atribuire extrinsecă* (susținută în anumite texte de Toma din Aquino, diferită de *analogia de atribuire intrinsecă* care se regăsește în scrierile lui F. Suarez, variantă apropiată foarte mult de *univocitatea ființei*).

Dacă analogia ființei nu este de găsit în scrierile sale, atunci putem vorbi despre posibilitatea ca filosoful danez să adopte univocitatea ființei (unde ființa este atribuită univoc atât Creatorului cât și creaturii) asemeni lui Duns Scotus și școlii sale? Textele sale nu ne oferă nici un indiciu în acest sens. Pe de altă parte, nici agnosticismul nu îmi pare că reprezintă o alternativă în acest caz. Un creștin, indiferent de apartenența sa la o confesiune sau alta, nu poate accepta senin această soluție. Prăpastia, distanța, dintre Creator și creatură trebuie parcursă într-un fel anume. Texte filosofului danez mă lasă să înțeleg că am avea de-a face cu un tip special de analogie, *analogia relationis*, care, în cadrul paradigmei protestante, va fi aprofundată și desăvârșită de teologul K. Barth prin ceea ce a numit *analogia fidei*, ca o alternativă la *analogia entis*, considerată drept „o invenție a lui Antihrist”³.

Pe lângă pasajul din *Boala de moarte*, unde se afirmă în mod clar faptul că „Dumnezeu și om sunt două calități între care se interpune o diferență infinită. Orice doctrină care ar neglija această diferență este, omenește vorbind, nebună și, în sens divin, blestem”⁴, Kierkegaard invocă în mod frecvent în scrierile sale „diferența calitativă” ce se interpune între creatură și Creator⁵. Spre exemplu, „entre Dieu et l’homme il y a une différence éternelle et essentiellement

³ Cf. Karl Barth, *Dogmatique*, tome 1, traduction française de Ferdinand Ryser, Genève, Labor et Fides, 1953, p. XII: „Je tiens l’*analogia entis* pour une invention de l’Antéchrist et j’estime que c’est à cause de cela que l’on ne peut devenir catholique. À quoi je me permets d’ajouter que toutes les autres raisons qu’on peut avoir de ne pas se faire catholique me paraissent puérides et de peu de poids”; vezi și J.-F. Collange, „Barth, Karl”, în *Dictionnaire critique de théologie*, Paris, PUF, 2002, p. 145; pentru controversa dintre susținătorii doctrinei *analogia entis* și *analogia fidei* vezi Jean Greisch, „*Analogia entis* et *analogia fidei*: une controverse théologique et ses enjeux philosophiques (K. Barth et E. Przywara)”, în *Les Études philosophiques*, n°3/4 „L’analogie” (1989), pp. 477- 484.

⁴ Cf. Søren Kierkegaard, *Boala de moarte*, trad. rom. George Popescu (*Maladia mortală*), Craiova, Editura Omniscope, 1995, p. 116; ideea diferenței calitative apare în mai multe rânduri în paginile acestei scrieri precum și alte texte ale filosofului danez.

⁵ „Diferența calitativă este, într-un anumit sens, un efect al distanței cantitative infinite: nu pentru că Dumnezeu este pur și simplu coincidența fiecărei serii (în sens panteist), ci fiindcă El e infinitul în care se mișcă, traiește și ființează fiecare serie” (cf. David Bentley Hart, *Frumusețea infinitului. Estetica adevărului creștin*, traducere de

qualificative”⁶; sau „Il existe et existera éternellement une différence essentiellement qualificative entre Dieu et l’homme”⁷. Câteva rânduri mai încolo, filosoful danez spune că „l’homme ainsi élu devient étranger à la proportion⁸: l’homme à l’homme en tant qu’homme. Il n’y a aucune différence de qualité (homme de génie, homme d’esprit etc.) entre lui et les autres hommes”⁹. Mai mult decât atât, în paginile scrierii *Fărăme filozofice*¹⁰, gânditorul danez susține că „Diferitul absolut este însă cel ce nu are nici un semn particular de recunoaștere [...] intelectul nu poate nici măcar gândi diferitul absolut”¹¹. Așadar, sintetizând cele prezentate mai sus, „despre Dumnezeu nu se poate spune mai mult decât că este alteritatea absolută, limita de care se lovește neîncetat rațiunea noastră”¹². Pe de altă parte, un autor precum David Bentley Hart, chiar dacă folosește drept model pentru argumentația sa paradigma patristică, descrie în mod corect, din perspectiva creștinismului, „diferența ontologică insurmontabilă dintre creație și Dumnezeu – dintre dinamismul finitudinii și un infinit care este etern dinamic – <diferență care> este simultan o implicare a infinitului în finit, o participare a finitului la ceea ce nu îi aparține, dar în care se mișcă – nu dialectic, în chip abstract sau doar teoretic, ci prin propria creștere nesfârșită în lucrurile bune ale lui Dumnezeu”¹³. Indiferent din ce perspectivă interpretăm această distanță, diferență, dintre creatură și Creator, nu cred că trebuie lecturată ca fiind un obstacol definitiv, ce separă ireconciliabil cele două planuri. În termenii lui Jean-Luc Marion, distanța trebuie să fie asumată și străbătută¹⁴, aceasta fiind percepută ca o „infinită traversare” (David Bentley Hart), iar diferența trebuie să fie conștientizată și transformată, atât cât se poate, în asemănare.

Într-un alt registru, așa cum ne lasă să înțelegem textele filosofului danez, diferența calitativă se interpune doar între creatură și Dumnezeu, nu și între oameni, indiferent dacă

Vlad (Nectarie) Dărăban, studiu introductiv de Vlad (Nectarie) Dărăban și Mihail Neamțu, Iași, Polirom (colecția „Plural M”), 2013, p. 277).

⁶ Cf. Søren Kierkegaard, *En quoi l’homme de génie diffère-t-il de l’apôtre*, traduction du danois par J. Göttsche, Paris, K. Nilsson, 1886, p. 19. Scrierea *Le génie et l’apôtre* a fost publicată de Kierkegaard în mai 1849 (fiind parte a scrierii *Două mici tratate etico-religioase*).

⁷ Cf. Ibid., p. 20; trad. Paul-Henri Tisseau: *Le génie et l’apôtre*, Bazoges-en-Pareds, 1935, pp. 87-88.

⁸ Totuși, pentru un exeget al operei lui S. Kierkegaard, „Sinele este mai întâi un raport (*Relation*) între infinitate și finitudine, între temporalitate și eternitate, libertate și necesitate” (cf. M. Diaconu, *op. cit.*, p. 132).

⁹ Cf. S. Kierkegaard, *En quoi l’homme de génie diffère-t-il de l’apôtre*, p. 20.

¹⁰ Cf. Idem., *Scrieri II (Fărăme filozofice)*, traducere din limba daneză de Adrian Arsinevici, Timișoara, Amarcord, 1999, p. 62 *sqq.*

¹¹ Cf. Ibid., p. 67.

¹² Cf. M. Diaconu, *op. cit.*, p. 142.

¹³ Cf. D. B. Hart, *op. cit.*, p. 257.

¹⁴ Cf. J.-L. Marion, *Idolul și distanța: cinci studii*, trad. rom. Tinca Prunea-Bretonnet și Daniela Pălășan, București, Humanitas, 2007, p. 231.

vorbim despre genii sau alte categorii. Care este însă cauza acestei diferențe calitative, distanțe (distanța este numai dinspre om spre Dumnezeu), care apare între creatură și Creator? În opinia lui Kierkegaard, păcatul strămoșesc¹⁵ face imposibilă orice familiaritate între om și Dumnezeu: „cum a venit pe lume păcatul, asta o înțelege orice om de la sine; iar dacă vrea s-o afle de la altul, o va înțelege *eo ipso* greșit”¹⁶.

Pentru unii exegeți, „Kierkegaard vorbea despre latura pozitivă a păcatului, referindu-se tocmai la faptul că acesta îl pune pe individ în fața lui Dumnezeu”¹⁷. În scrierea *Boala de moarte*¹⁸ Kierkegaard subliniază o distincție între accepțiunea pe care o aveau necreștinii despre păcat și perspectiva creștină asupra păcatului. Diferența pare a fi făcută în ochii filosofului danez de principiul: „fața lui Dumnezeu”. Pentru un creștin, păcat este doar în „fața lui Dumnezeu”, care, așa cum citim în Scriptură, nu este altceva decât Cuvântul care s-a întrupat, Hristos: „Acesta este chipul lui Dumnezeu celui nevăzut” (*Col. 1, 15*). Așadar, „fața lui Dumnezeu” este Hristos, Paradoxul Absolut. Pentru Kierkegaard, paradoxul absolut nu există decât pentru un subiect care gândește acest paradox. Spre deosebire însă de percepția subiectului uman în filosofia antică, odată cu creștinismul, în percepția omului intervine un element nou: păcatul. În optica filosofului danez, paradoxul rezultă așadar din păcatul care l-a îndepărtat pe om de Dumnezeu. Aspect care îl determină pe un comentator să afirme că „la doctrine paradoxale de Kierkegaard sur la foi nous ramène donc aux origines de la pensée réformée: le péché a rendu impossible toute familiarité entre Dieu et l’homme. Dorénavant tout contact de l’homme avec dieu devient impossible. L’idée d’une pareil contact n’est plus seulement paradoxale, elle est absurde”¹⁹.

Pe de o parte, pentru un necreștin, Socrate, spre pildă, păcatul este ignoranță²⁰. Pe de altă parte, din perspectiva creștinismului, păcatul derivă întotdeauna dintr-un act al voinței, iar nu din

¹⁵ Cu privire la problematica păcatului vezi în special *Conceptul de anxietate* (cum traduce A. Arsinevici, Amarcord, 1998) sau angoasă (cum preferă alți traducători să echivaleze danezul *Angest*).

¹⁶ Cf. S. Kierkegaard, *Scrieri I (Conceptul de anxietate)*, traducere din limba daneză de Adrian Arsinevici, Timișoara, Amarcord, 1998, p. 88.

¹⁷ Cf. M. Diaconu, *op. cit.*, p. 143, n. 62.

¹⁸ După cunoștința mea, până în acest moment, există două traduceri în limba română ale acestei scrieri, *Sygdommen til Døden*, nici una însă din limba daneză, limbă în care a fost scris acest text: Søren Kierkegaard, *Maladia mortală. Eseu de psihologie creștină întru edificare și deșteptare de Anti-Climacus*, traducere din limba italiană, studiu introductiv și note de George Popescu, Craiova, Omniscope, 1998 și Søren Kierkegaard, *Boala de moarte*, traducere din limba germană de Mădălina Diaconu, București, Humanitas, 1999 (2006²).

¹⁹ Cf. Louis Dupré, „La dialectique de l’acte de foi chez Soeren Kierkegaard”, în *Revue Philosophique de Louvain*, 43, (1956), p. 442.

²⁰ Cf. S. Kierkegaard, *Boala de moarte*, trad. rom. George Popescu, p. 81.

cunoaștere. Plecând de la textul Apostolului Pavel: „tot ce nu este din credință este păcat” (*Rm.* 14, 23), Kierkegaard accentuează polaritatea dintre credință și păcat. Doar credința ne conduce la *praesentia Christi*²¹. Mai mult decât atât, el vorbește în textele sale despre înțelegere care este aplicabilă, utilă, doar în registrului omenesc, pe când relația omului cu Dumnezeu presupune întotdeauna credința. Filosoful danez susține că orice creștin ar trebui să fie un îndrăgostit²², care ca orice îndrăgostit nu va încerca niciodată să aducă argumente pentru ceea ce el iubește.

Pentru filosoful danez, păcatul este singurul dintre predicatelor atribuite omului care în nici un fel nu pot fi atribuite, nici *via negationis*²³, nici *via eminentiae*, lui Dumnezeu²⁴. Unica opțiune acceptabilă pentru Kierkegaard care îmi pare că anulează și diferența calitativă, frecvent invocată în scrierile sale, este Iisus Hristos, deoarece doar El „ne-a împăcat cu păcatul strămoșesc”²⁵.

Potrivit celor prezentate succint în rândurile de mai sus, cred că cel puțin trei concluzii pot fi formulate:

1. mecanismul pe care l-am identificat în discursul lui Kierkegaard pare a fi următorul: distanța infinită dintre creatură și Creator este cauzată de păcatul strămoșesc, de care ne poate salva doar Hristos. Dacă în metafizică, cu precadere în cea scolastică, intermediar între Creator și creatură este de multe ori analogia, în teologie, Mijlocitor este întotdeauna Iisus Hristos: „Pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Fiul cel Unul-Născut, Care este în sânul Tatălui, Acela L-a făcut cunoscut” (*In.* 1, 18). Numele cel mai potrivit pentru Dumnezeu nu este ființa (cum susțineau unii dintre scolastici și o mare parte dintre filosofi moderni și contemporani), ci Hristos: „εἰκὼν τοῦ θεοῦ ἀοράτου” (*Col.* 1, 15: „chipul lui Dumnezeu celui nevăzut”). Mai mult decât atât, Kierkegaard, atent la textul Scripturii, nu avea cum să neglijeze mesajul hristic: „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine” (*In.* 14, 6). Toate aceste elemente, mă determină să susțin că filosoful danez este unul dintre gânditorii occidentali care evită astfel, prin discursul său, să-l identifice pe Dumnezeu cu ființa, numele cel mai potrivit pentru Dumnezeu fiind Hristos. În acest sens, mutând discursul din registrul metafizic în cel teologic, asemeni lui Kierkegaard, Edith Stein propune sintagma l’*analogia je*

²¹ Cf. L. Dupré, *loc. cit.*, p. 448.

²² Cf. S. Kierkegaard, *Boala de moarte*, trad. rom. George Popescu, p. 95.

²³ Kierkegaard invocă uneori *teologia negativă*, ca o reacție față de teologia raționalistă ce domina secolul în care trăiește (cf. S. Kierkegaard, *Scrieri II (Fărăme filozofice)*, ed. cit., p. 67).

²⁴ Cf. S. Kierkegaard, *Boala de moarte*, trad. rom. George Popescu, p. 112.

²⁵ Cf. Idem., *Scrieri I (Conceptul de anxietate)*, ed. cit., p. 62.

suis. Ea considerând că ființa nu este un nume propriu pentru Dumnezeu, ci acela din *Exod* 3, 14: „Eu sunt Cel ce sunt”²⁶.

2. doctrina *analogia entis* este de negăsit în scrierile lui Kierkegaard, deoarece nu poate fi vorba despre nici un raport între Dumnezeu și ființă. Neimplicând ființa în raportarea creaturii la Creator, adică dimensiunea metafizică prin excelență, Kierkegaard îmi pare că evită astfel și etichetarea heideggeriană cu privire la tradiția onto-teologică a metafizicii occidentale. Totuși, Dumnezeuul lui Kierkegaard nu se identifică nici cu Cel „dincolo de ființă” (*Republica* VI, 509b), ca în platonism și neoplatonism, ci mai degrabă cu persoana Iisus Hristos, „chipul lui Dumnezeu celui nevăzut” (*Col.* 1, 15). Cred că în textele filosofului danez putem vorbi despre o *analogia relationis*, înțeleasă ca o relație, un raport, cu Hristos, iar nu cu ființa, atribuită univoc, sau prin analogie, omului și lui Dumnezeu. Un fel de *imitatio Christi*. În definitiv, „prin comentarii tomiști și alții, în special cu Cajetan și F. Suarez, analogia teologică (ale cărei rădăcini se află în *Numele divine*) a fost puțin câte puțin redusă la un caz particular al unei teorii generale a analogiei, în mod radical non-teologică”²⁷. Conform spuselor lui J.-L. Marion, prin pozițiile lui Cajetan și F. Suarez este evidentă o metamorfoză semnificativă cu anumite consecințe incalculabile pentru teologie. În fața unei astfel de situații, răspunsul satisfăcător nu-l putea oferi pentru un credincios decât hristologia calcedoniană.

3. În ceea ce privește *analogia fidei*, un element definitiv al paradigmei protestante, cred că S. Kierkegaard este un precursor al lui K. Barth (1886-1968)²⁸. Când afirm acest lucru am în vedere mai ales preluarea formulei sale „diferență calitativă infinită”²⁹ de către teologul elvețian. În anul 1951, teologul catolic Hans Urs von Balthasar publică un volum consacrat lui Karl Barth³⁰ care rezumă și depășește toate eforturile anterioare consacrate doctrinei *analogia entis*. În acest text, H.-U. von Balthasar susține cu argumente că alternativa *analogia entis* sau

²⁶ Cf. Edith Stein, *Voies de la connaissance de Dieu. La théologie symbolique de Denys l'Aréopagite*, Genève, Ad Solem, 2003.

²⁷ Cf. Jean-Luc Marion, *L'idole et la distance*, Paris, Bernard Grasset, 1977, pp. 305-306, consideră că „în posteritatea lui F. Suarez locul ocupat până atunci de analogie rămâne vacant!”. Pe de altă parte, în anul 1921, B. Landry afirma că „momentan închisă, vechea noțiune a analogiei reapare” (cf. Bernard Landry, *La notion d'analogie chez saint Bonaventure et saint Thomas d'Aquin*, Louvain, Institut Supérieur de Philosophie, 1922, p. 68).

²⁸ Pentru această chestiune vezi și Hugh Ross Mackintosh, *Types of Modern Theology: Schleiermacher to Barth*, London, Nisbet, 1937, p. 218.

²⁹ Cf. Karl Barth, *Now I changed My Mind*, trans. John D. Godsey, Edinburgh, Saint Andrew Press, 1969, p. 27.

³⁰ Cf. Hans Urs von Balthasar, *Karl Barth, Darstellung und Deutung seiner Theologie*, Köln, Jakob Hegner, 1951.

analogia fidei trebuie să fie depășită³¹. În opinia mea, această depășire nu este posibilă decât prin persoana divino-umană Iisus Hristos: „soluția [...] uniunii între Dumnezeu și lume, a eternității și a temporalului, a infinitului și a finitului, este în ipostasul Omului-Dumnezeu”³². Lectură pe care cred că am regăsit-o și în textele lui S. Kierkegaard, mai ales atunci când se are în vedere Paradoxul Absolut.

Bibliografie

- Balthasar, Hans Urs von, *Liturgie cosmique. Maxime le Confesseur*, Paris, Aubier, (coll. „Théologie”, 11), 1947.
- Barth, Karl, *Dogmatique*, tome 1, traduction française de Ferdinand Ryser, Genève, Labor et Fides, 1953.
- Barth, Karl, *Now I changed My Mind*, trans. John D. Godsey, Edinburgh, Saint Andrew Press, 1969.
- Collange, Jean-François, „Barth, Karl”, în *Dictionnaire critique de théologie*, Paris, PUF (Quadrige), 2002.
- Diaconu, Mădălina, *Pe marginea abisului: Søren Kierkegaard și nihilismul secolului al XIX-lea*, București, Editura Științifică, 1996.
- Dupré, Louis, „La dialectique de l’acte de foi chez Soeren Kierkegaard”, în *Revue Philosophique de Louvain*, 43, (1956), pp. 418-455.
- Greisch, Jean, „*Analogia entis et analogia fidei: une controverse théologique et ses enjeux philosophiques (K. Barth et E. Przywara)*”, în *Les Études philosophiques*, n°3/4 „L’analogie” (1989), pp. 477- 484.
- Hart, David Bentley, *Frumusețea infinitului. Estetica adevărului creștin*, traducere de Vlad (Nectarie) Dărăban, studiu introductiv de Vlad (Nectarie) Dărăban și Mihail Neamțu, Iași, Polirom (colecția „Plural M”), 2013.

³¹ Pentru un comentariu diferit vezi și Gérard Rémy: „l’*analogia entis* est appelée à s’achever et à se parfaire dans l’*analogia fidei*” (cf. Gérard Rémy, „L’analogie et l’image. De leur bon usage en théologie”, în *Recherches de Science Religieuse* 92/3 [2004], pp. 383-427).

³² Cf. Hans Urs von Balthasar, *Liturgie cosmique. Maxime le Confesseur*, Paris, Aubier, 1947, p. 150 sqq.

- Kierkegaard, Søren, *En quoi l'homme de génie diffère-t-il de l'apôtre*, traduction du danois par J. Göttsche, Paris, K. Nilsson, 1886.
- Kierkegaard, Søren, *Scrieri I (Conceptul de anxietate)*, traducere din limba daneză de Adrian Arsinevici, Timișoara, Amarcord, 1998.
- Kierkegaard, Søren, *Scrieri II (Fărâme filozofice)*, traducere din limba daneză de Adrian Arsinevici, Timișoara, Amarcord, 1999.
- Kierkegaard, Søren, *Maladia mortală. Eseu de psihologie creștină întru edificare și deșteptare de Anti-Climacus*, traducere din limba italiană, studiu introductiv și note de George Popescu, Craiova, Omniscop, 1998.
- Kierkegaard, Søren, *Boala de moarte*, traducere din limba germană de Mădălina Diaconu, București, Humanitas, 1999 (2006²).
- Landry, Bernard, *La notion d'analogie chez saint Bonaventure et saint Thomas d'Aquin*, Louvain, Institut Supérieur de Philosophie, 1922.
- Mackintosh, Hugh Ross, *Types of Modern Theology: Schleiermacher to Barth*, London, Nisbet, 1937.
- Marion, Jean Luc, *L'idole et la distance*, Paris, Bernard Grasset, 1977 (trad. rom. Tinca Prunea-Bretonnet și Daniela Pălășan, București, Humanitas, 2007).
- O'Meara, Thomas F., *Erich Przywara, S.J.: His Theology and His World*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 2002.
- Przywara, Erich, *Analogia Entis. Metaphysik. I: Prinzip*, München, Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1932.
- Rémy, Gérard, „L'analogie et l'image. De leur bon usage en théologie”, în *Recherches de Science Religieuse* 92/3 (2004), pp. 383-427.
- Stein, Edith, *Voies de la connaissance de Dieu. La théologie symbolique de Denys l'Aréopagite*, Genève, Ad Solem, 2003.

Florin Crîșmăreanu este doctor în Filosofie din anul 2009 (Univ. „François Rabelais”, Tours și Univ. „Al. I. Cuza” din Iași), cu teza *Le concept de métaphysique chez Francisco Suarez. De l’analogia entis à l’univocité de l’être*. Publicații reprezentative: *Contranote filosofice*, Prefață de Cristian Moisuc, Iași, Editura Timpul, 2010; *Théologie et métaphysique chez Francisco Suarez*, Sarrebrück, Éditions universitaires européennes, 2011; *Metafizică și teologie la Francisco Suarez*, Prefață de Anton Adămuț, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2012; „Le sujet entre hiérarchie et analogie selon Denys l’Aréopagite”, în Luca Parisoli (a cura di), *Il soggetto e la sua identità. Mente e norma. Medioevo e Modernità*, Palermo, Officina di Studi Medievali, 2010, pp. 11-28. În prezent este cercetător științific la Univ. „Al. I. Cuza” din Iași, Departamentul de Filosofie și Științe Social-Politice. Domenii de interes: teologie patristică, metafizică scolastică, doctrina analogiei. Adresă e-mail: fcristmareanu@gmail.com.